

ХОЛОКАУСТ,
СЕЋАЊЕ,
КУЛТУРА (II)

LABARDA

1968

Уредници
Катарина Мелић
Милена Нешић Павковић
Драган Бошковић

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА

ФИЛМ

ФИЛУМ

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за студије сећања
Claims Conference
(Conference on Jewish Material Claims Against Germany)

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (II)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Уређивачки одбор

Мр Зоран Комадина, редовни професор, декан
Проф. др Ненад Филиповић, ректор
Проф. др Славко Ђорђевић
Проф. емеритус Милена Драгићевић Шешић
Проф. др Јелена Ердељан
Др Вук Даутовић
Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Зборник је резултат истраживања у оквиру Студија Холокауста
које се под покровитељством
Claims Conference (Conference on Jewish Material Claims Against Germany)
изводе на Универзитету у Крагујевцу.

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (II)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац
2023.

САДРЖАЈ

Јована С. Анђелковић

СМИСАО (И ПОСЛЕДИЦЕ) УПОТРЕБЕ ФОТОГРАФИЈЕ ТЕЛА
ЖРТВЕ ХОЛОКАУСТА У МОДНОМ МАГАЗИНУ / 9

Душица З. Алексић

УЛОГА ДОСТОЈАНСТВА И МОРАЛНОСТИ У РОМАНУ
МАЧКА И МИШ ГИНТЕРА ГРАСА / 21

Жарка Свирчев

КА ПОЕТИЦИ ПОСТМЕМОРИЈЕ ДАШЕ ДРНДИЋ:
ФИГУРА НАРАТОРА / 31

Сања Д. Живковић

НЕСУОЧАВАЊЕ РОДИТЕЉА
СА НАЦИСТИЧКОМ ПРОШЛОШЋУ
У РОМАНУ У СЕНЦИ МОГА БРАТА УВЕА ТИМА / 41

Нина М. Петровић

ХОЛСТЕНВИЛ КАО СОЦИОПОЛИТИЧКА АЛЕГОРИЈА ВАЈМАРСКЕ
НЕМАЧКЕ У ВИНЕОВОМ ФИЛМУ
КАБИНЕТ ДОКТОРА КАЛИГАРИЈА / 51

Лидија Г. Пешиковић

НАЧИНИ (НЕ)СУОЧАВАЊА СА ПРОШЛОШЋУ НА ПРИМЕРУ
РОМАНА ЧИТАЧ БЕРНХАРДА ШЛИНКА / 63

Кристијина Радивојевић

ПРИКАЗ ЖИВОТА ЈЕВРЕЈА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ
У ДЕЛИМА ДНЕВНИК ЕЛЕН БЕР
И ДОРА БРУДЕР ПАТРИКА МОДИЈАНА / 74

Катјарина С. Лазић

МУСЛИМАНИ ИЛИ НЕМОГУЋНОСТ СВЕДОЧЕЊА
О ИСКУСТВУ ЛОГОРА / 89

Ана С. Ивановић

ОДНОС ПРЕМА ПРОШЛОСТИ
И ИСТОРИЈИ ХОЛОКАУСТА СТАРО САЈМИШТЕ / 97

Стеван М. Миловановић (Даниел Перахиа)

СЕМИОТИЧКА АНАЛИЗА МАТЕРИЈАЛНИХ И НЕМАТЕРИЈАЛНИХ
ЗНАКОВА И ДОКАЗА ЈЕВРЕЈСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ХОЛОКАУСТА
У РОМАНУ РАНИ ЈАДИ ДАНИЛА КИША / 109

Andrija Savić

AUŠVIC I BORBA ZA OPSTANAK
U ROMANU ZAR JE TO ČOVEK / 121

Душица З. Алексић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за германистику
Мастер академске студије

УЛОГА ДОСТОЈАНСТВА И МОРАЛНОСТИ У РОМАНУ *МАЧКА И МИШ* ГИНТЕРА ГРАСА

На примеру романа *Мачка и миш* Гинтера Граса овај рад ће покушати да одговори на питања како је могуће суочити се са кривицом у послератном друштву и како одбрани сопствено достојанство. Анализом поступака ликова у роману овај рад показује дубоки утицај рата на личну етику и моралне дилеме са којима се појединци морају суочити приликом покушаја да ускладе поступке из прошлости са светом у коме сада живе. Приказом Грасовог наратива испитани су вишедимензионални аспекти кривице и морала и њихова импликација на одлуке, поступке и коначно испуњење починилаца. У раду ће се анализирати начини на које се главни јунак бори са осећањем кривице и тежи да поврати изгубљено достојанство.

Кључне речи: достојанство, морал, кривица, Гинтер Грас, *Мачка и миш*, Други светски рат

1. Увод

Изучавањем књижевних дела која обрађују време Другог светског рата неопходно је осврнути се на питања кривице, психологије масе, достојанства и моралности. Посебно је интересантно говорити о овим појмовима уколико се они анализирају из угла починилаца ратних злочина. Данијел Голдхаген у делу *Обични људи – добровољни целати* наводи:

Једини геноцид за који се рутински тврди да убице нису сматрале да је смрт жртава пожељна и праведна јесте Холокауст. То је чудно, поготово у светлу доказа које су често пружале саме убице, свих доказа који показују да су немачки починиоци били исти као починиоци других масовних покоља. (Голдхаген/Браунинг 2019: 61)

Голдхаген мисли да Холокауст не треба посматрати другачије у односу на друга масовна убиства и геноциде. Он указује на то да је антисемитизам у Немачкој постојао и пре доласка нациста на власт, а да су они који су чинили злодела за време Другог светског рата то чинили добровољно. Ако се пође од тога да су злочине извршавали обични људи, овај рад покушаће да објасни како је могуће након свега учињеног одбрани сопствено достојанство. Суочавање са сопственом кривицом није нимало лак задатак будући да сваки човек има природну потребу да сопствене поступке морално оправда. Сваки појединац оправдава своја недела позивајући се на колективну кривицу, те се од људи који се међусобно не познају могу очекивати исте формулације када је реч о одбрани сопствене моралности, што Ралф Ђордано (2000: 79) у раду „Друга кривица, или какав је терет бити Немац” назива „колективним афектима”.

1 dusica.aleksic1999@gmail.com

У овом раду биће представљени теоријски аспекти, појам и типови кривице, затим стратегије суочавања са кривицом и на крају њено прихватање и одбрана достојанства. Свако ко је себи дао задатак да чита Грасова дела упознат је са чињеницом да су дела овог писца изузетно сложена и да је за разумевање његових мисли потребно опште познавање каузалности догађаја.

Будући да питање одбране достојанства и моралности своје корене има у психи појединца и да се као такво не може разумети без познавања психологије и психопатологије, овај рад ће проблему приступити коришћењем психоаналитичке методе коју је у делу *Књижевне теорије 20. века* објаснио Михал Павел Марковски. Полазишне тачке психоаналитичког тумачења биће однос појединца према групи, однос кривца према моралу и сопственој кривици, самообмањивање и одбрана достојанства. Овај рад покушаће да прикаже живот младих људи у послератној Немачкој и начина на које се они суочавају са последицама рата, али и на који се начин починилац, приказан у лику Пиленца, може борити да поврати своје достојанство.

2. О кривици, моралу и достојанству

Други светски рат био је разорни период у људској историји који је резултирао милионима смрти, уништавањем инфраструктуре и расељавањем људи. Рат је оставио за собом наслеђе бола и патње, али се тек новим светским поретком шездесетих година двадесетог века приоритет даје људским вредностима. Треба напоменути да је непосредно након завршетка рата дошло до успостављања новог друштвеног поретка у ком није било места за преиспитивање кривице. У циљу прећуткивања сопствене уплетености, као и стварања боље будућности, чак су и државе победнице ова питања остављале по страни. Први корак у настанку новог приступа рату имале су Уједињене нације, међутим тек сменом генерација и променама на политичкој сцени шездесетих година, при чему је велику улогу играло суђење Ајхману, почиње да се говори о трауматичној прошлости.

Најпре, људске вредности одиграле су кључну улогу у обликовању послератног светског поретка. Зверства рата довела су до спознаје о важности вредновања људског живота, људских права и људског достојанства. Ова спознаја допринела је стварању Уједињених нација 1945. године, које су основане с циљем да спрече будуће ратове и да промовишу људска права. Повеља Уједињених нација успоставила је оквир заједничких вредности и принципа који су се залагали за друштвени напредак, толеранцију и одбрану људских права. Људске вредности постале су веома важне у обнови послератних друштава. Рат је уништио много тога у Европи и Азији, а обнова ових региона захтевала је заједнички напор за обнову вредности попут солидарности, саосећања и емпатије. Маршалов план, на пример, основан је да пружи помоћ земљама у Европи разореним ратом, увидевши да је обнова ових земаља захтевала колективни напор. Друштвена кохезија и помирење након рата могли су бити остварене једино успостављањем заједничких тежњи и циљева, будући да је рат створио дубоке поделе међу друштвима, при чему су неке групе сматране инфериорним или непријатељским. Људске вредности попут једнакости, друштвене правде и инклузивности биле су на челу иницијатива за друштвени напредак. Универзална декларација о људским правима из 1948. године, на пример, поставила је стандард за заштиту и промоцију људских права. Овај документ користи се за промовисање људских права и друштвеног напретка широм света, осигуравајући да се људи третирају са достојанством и поштовањем.

Међутим, поставља се питање на који се начин може говорити о обнови друштвеног поретка уколико је он у потпуности уништен страхотама рата. Свака индивидуа за себе носи тежину рата на сопственим раменима, те, да би одбранила сопствено достојанство, мора са себе скинути бреме кривице. То са собом даље повлачи питање кривице појединца. Поставља се питање може ли се, дакле, расправљати колико је сваки појединачни човек крив за злочине почињене за време Другог светског рата.

Када је реч о моралном прихватању кривице и суочавању са њом, пред субјектом, али и пред читавим друштвом које носи њено бреме, лежи изузетно тежак задатак. Немачки филозоф Карл Јасперс разликује четири типа кривице: 1. кривичну одговорност, 2. политичку кривицу, 3. моралну кривицу и 4. метафизичку кривицу. Кривична одговорност односи се на директне злочине који се на суду доказују правним поступцима. Политичка кривица указује на поступке државних званичника, чије последице носе држављани једне земље. Они су, дакле, бирајући своје представнике, директно одговорни за злочине које је починила држава у којој живе. Метафизичка кривица односи се на солидарност, односно осећање кривице, иако појединац (можда и) није директни починилац. То значи да појединац треба да осећа саодговорност за злочине учињене у његовом присуству или којих је био свестан. Морална кривица подразумева све поступке појединца укључујући и оне које појединци чине под наређењима, те се на тај начин овим злочинима може судити унутар моралног система вредности самог човека. Јасперс (2009: 26) истиче да је инстанца овде сопствена савест. Да би се разумело на који се начин тежи одбрани достојанства и моралним оправдањима сопствених поступака, од највећег ће значаја бити морална и метафизичка кривица. Људско достојанство обавезује човека да сагледа своју кривицу и из ње извуче закључке, те Јасперс (2009: 24) истиче:

Још је важније то да наш властити живот, чак и у недаћама и несамосталности, може задржати достојанство само ако се држимо истинољубља према самим себи. Питање кривице није тек питање које нам постављају други, то је питање које постављамо сами себи. Одговор који себи дамо, представљаће темељ наше свести о бивству и наше самосвести.

Дакле, могли бисмо рећи да је један од путева очувања сопственог достојанства у послератном свету управо суочавање са сопственом кривицом. Прихватање сопствене па чак и колективне кривице омогућава појединцу да стреми даље на путу ка реконструкцији личног достојанства и моралности, али то никако није једноставан задатак. Хелмут Дубијел (2000: 109) у раду „О моралном суверенитету, сећању и нацији” наводи: „Колективни идентитет поратних Немаца био је трајно ометен њиховом неспособношћу да прихвате кривицу или објективном тешкоћом да се тако велика кривица уопште и прихвати.” Након рата многи појединци и државе имали су потешкоће да се суоче са улогом коју су имали у овом светском конфликту. За неке прихватање кривице за своје поступке било је кључни део процеса оздрављења, што им је омогућило да напредују и граде мирнију будућност. Један од најзначајнијих примера тога била је управо колективна кривица Немачке након рата. У годинама које су уследиле након конфликта многи Немци препознали су злочине које је њихова земља починила током рата и били су спремни да преузму одговорност за њих. Такво прихватање кривице било је кључно за постратни опоравак земље, јер је омогућило Немачкој да пређе преко своје прошлости и обнови своје друштво и економију с новом посвећеношћу демократији и људским правима. Слично, признање ратних злочина

од стране Јапана био је кључни корак у његовој послератној трансформацији. У годинама након рата Јапан је преузео одговорност за своје поступке, извинио се жртвама и платио надокнаде земљама које су биле погођене. Овај процес прихватања кривице био је пресудан за јапанску транзицију у демократско, мирно и просперитетно друштво.

На индивидуалном нивоу, прихватање кривице може бити моћно средство за лични раст и оздрављење. Признавањем штете коју смо нанели другима можемо почети да исправљамо грешке, учимо из њих и крећемо се напред с обновљеним осећајем сврхе и интегритета. Овај процес може бити изазован и неугодан, али је битан за наше сопствено благостање и добробит оних око нас. Нажалост, нису све државе или појединци спремни да прихвате кривицу за своје поступке, чак и када се суоче са преовлађујућим доказима. То може имати дубоке последице за жртве њихових поступака, одржавајући циклус штете и спречавајући истинско оздрављење и помирење. Како је у овом раду приказано суочавање са кривицом већ зрелог човека за догађаје који су се десили у младости, треба напоменути да се после извесног времена јављају потешкоће приликом присећања на прошлост. Војин Димитријевић у раду „Остарели зликовци и зли старци” истиче да је један од разлога немогућности суочавања са кривицом старење. Он наводи да се старцима не може на исти начин судити у дубокој старости будући да, иако носе исто име, то ипак нису они исти људи који су починили злочине. Као неке од разлога за то, Димитријевић (2000: 25–27) наводи да се старци најчешће не сећају многих сопствених поступака, као ни разлога због којих су одређена недела починили. Према томе, важно је напоменути да је на путу ка поновном успостављању достојанства непосредно прихватање сопствене кривице први корак.

3. *Мачка и миш*

Роман *Мачка и миш* Гинтера Граса други је део Грасове *Гдањске трилогије*. Претходи му роман *Лимени добош*, а последњи је написан роман *Псеће године*. Обе књиге смештене су у Гдањск током Другог светског рата са ликовима који се јављају у сва три романа. Овај роман тематизује Други светски рат и његове последице. Радња се одвија у Данцигу (данашњи Гдањск, Пољска), граду који је жестоко страдао током рата и тиме постао место етничког сукоба и расељавања како су се границе Европе мењале. Треба напоменути да овај град није случајно одабран, јер је код Гдањска немачки војни брод отпочео бомбардовање на пољске војне положаје 1939. године.

Два главна лика, Малке и Пиленц, одрастају током рата, те као и читаво становништво ондашњег времена бивају суочени са његовим последицама. Деца и млади људи не могу сносити никакав облик кривичне одговорности, али унутар самог човека може се јавити морална и метафизичка кривица за злочине који су почињени од стране других. Будући да су главни ликови романа за време рата још увек били млади људи, код њих се може јавити само такав облик кривице. Извесно је да Пиленц осећа кривицу због свега што се Малкеу догодило. Малке је окарактерисан као миш и представља жртву у односу на читаво друштво, које симболише школа из које је избачен. Пиленц, који у том случају није починилац за патње које Малкеу наноси друштво које га изољује од других, осећа одговорност према Малкеу на основу сопственог система вредности и саосећајности, што су заправо морална и метафизичка кривица у оном контексту у ком их је Карл Јасперс дефинисао.

Малкеова физичка деформација изузетно је изражена адамова јабучица, која Пиленца асоцира на миша. Велика адамова јабучица на Малкеовом врату постаје симбол његове различитости и рањивости у друштву које цени конформизам и снагу. Пиленцова опсесија да uklони Малкеову адамову јабучицу може се читати као метафора жеље за асимилацијом и брисањем разлика, али, са друге стране, и тежњом да се различитост потпуно одстрани и изолије од друштва, што је тема која је често присутна у дискусијама о Другом светском рату и његовим последицама.

Радња прати Малкеов живот и његову позицију у друштву из перспективе приповедача Пиленца. Будући да Пиленц у неким тренуцима није потпуно сигуран у ток дешавања, може се рећи да наратор није поуздан, што отвара простор за додатна тумачења. Немогућношћу давања поузданих чињеница у којима би се можда и сам нашао као кривац, Пиленц оставља простор за одржавање позитивне слике о себи. То се увиђа већ на самом почетку када Пиленц не може да се сети како се мачка наша на Малкеовом врату. Пиленц у свом сећању реконструише догађај, али не долази до коначног одговора да ли је баш он тај који је Малкеу ставио мачку на врат или је то био неко други, или пак мачка сама. Символика мачке и миша не представља само Пиленца и Малкеа већ и значајније теме друштва и динамике моћи. Мачка и миш могу симболизовати и веће борбе између група попут Немачке и Пољске током Другог светског рата. Овакво тумачење може се извести пре свега из чињенице да Малке живи у Остерцајлеу, а Пиленц у Вестерцајлеу што се доводи у везу са односом истока и запада, односно Пољске и Немачке. „Ваша кућа се налазила у Вестерцајлеу. Твој хумор, ако си га и имао, био је необичан; не, ваша кућа се налазила у Остерцајлеу.” (Грас 2014: 23)

Поред тога, треба напоменути и да су непожељне групе у нацистичкој Немачкој биле означене као пацови, а наратор већ на почетку наглашава да га Малкеова адамова јабучица асоцира на миша. Избацивањем из школе због прекршаја који је учинио Малке постаје обележен као непожељан. Чак и касније након што су прошле године и Малке је постао примеран војник, њему школа не дозвољава да одржи говор. Још једна претпоставка која иде у прилог оваквом тумачењу односа Пиленца и Малкеа јесте и сцена са почетка романа када Пиленц, или неко други, ставља мачку Малкеу на врат. Дечаци који су се са њима дружили посматрали су тај догађај, али нико није покушао да га спречи.

У великој мери роман се окреће односу између Пиленца и Малкеа, два главна лика. Њихов однос може се тумачити као однос пун љубави и мржње, с обзиром на чињеницу да се Пиленц истовремено диви и завиди Малкеу. Важно је напоменути и да је роман написан на такав начин да се може тумачити као Пиленцов покушај да оправда своје поступке према Малкеу. Осим тога, роман истражује начине на које је рат утицао на заједницу и односе између појединаца. Динамика моћи између Малкеа и Пиленца одражава веће борбе за моћ и напетости у друштву у којем живе. Средиште интересовања романа јесте на младима и њиховим искуствима током и након рата, што наглашава утицај рата на следећу генерацију и њихове напоре да разумеју свет који су наследили. У целини, роман *Мачка и миш* јесте коментар на наслеђе Другог светског рата и изазове обнове друштва у његовим последицама.

Уколико се однос Малкеа и Пиленца тумачи као однос Немачке и Пољске, онда треба напоменути да се осим метафизичке и моралне кривице може говорити и о кривичној одговорности коју би требало да сноси Пиленц, уколико се његов лик посматра као Немачка у време рата. Наратор чини штету свом пријатељу

тима што му, најпре, ставља мачку на врат, а потом и закаснелом реакцијом када Малке последњи пут улази у воду. Пиленц подсећа Малкеа да са собом није понео отварач за конзерве тек након што га Малке више није могао чути. На овај начин посматрано, Пиленц је Немачка која чини недела, а Малке је жртва која их сноси. Полазећи од те претпоставке, увиђамо да се Пиленц може довести у везу са оним починиоцима који су осетили кајање за сопствене злочине и тежили ка сопственом оздрављењу, а Пиленцов начин одбране достојанства јесте писање. Ипак, треба напоменути да по завршетку рата нису сви одговорни за злочине осетили такву врсту покајања, не сме се заборавити да многи никада нису признали сопствене злочине. Пиленц пак представља оне који су чинили злочине и признали их, те су на тај начин могли осетити моралну и метафизичку кривицу. Он се суочава са сопственом кривицом најпре говорећи о моралној обавези да пише о Малкеу. „Ја, који сам једној и свим мачкама предочи Твог миша, морам сада да пишем. Чак и да смо обојица измишљени, ипак бих морао. Онај који нас је измислио у име звања присиљава ме да увек изнова узимам у руке Твоју јабучицу и водим је на сва она места која су била сведоци њених победа или пораза.” (Грас 2014: 8)

4. Суочавање са кривицом и одбрана достојанства

По завршетку Другог светског рата Немачка је као поражена страна поред велике ратне одштете коју је морала да плати имала и морално тежи задатак – да се суочи са сопственом кривицом. То отвара бројна питања са собом, а за тумачење Грасовог романа неопходно је одговорити колико је тешко бреме кривице које носе директни починиоци злочина и да ли се она може поистоветити са кривицом коју сваки појединац осећа на себи. Не сме се занемарити да међу директним починиоцима увек има оних који су спремни да заузму морални став према сопственим поступцима, те и да за њих носе одговарајуће последице. Сваки човек има природну потребу да свету пружи најбољу слику о себи, али проблем је управо у томе колико је тако нешто одрживо након почињених ратних злочина. У *Пишану кривице* Јасперс (2009: 18) наводи: „Сви смо ми склони да себе оправдавамо, а да, оптужујући, нападамо 'противничку страну'. Данас морамо преиспитати себе оштрије него икад.” Сваки појединац, дакле, носи одређену количину кривице било да је он ње свестан или не. Ипак, треба нагласити да у годинама рата нису сви Немци били присталице нацистичког режима, али свака индивидуа јесте део колектива који носи заједничку, односно колективну кривицу. Овај концепт колективне кривице имплицира да нису само директни починиоци ти који носе кривицу већ и они који су злочинима суделовали или их само били свесни, те на тај начин и потомци починитеља наслеђују одговорност за признавање патње жртава и нехуманости којој су биле изложене. Ово је важно напоменути јер се на тај начин говорећи може разумети Пиленцова кривица као индивидуе. Прихватање кривице на националном нивоу често наилази на одбијање од стране појединаца, будући да појединац који за себе сматра да није крив, не може видети сопствени удео у колективној кривици. Управо то одбијање кривице и сопственог удела у њој Ралф Ђордано назива „колективним афектима”. Уесеју „Друга кривица, или какав је терет бити Немац” Ђордано (2000: 79) објашњава:

Колективним, јер је униформност ових афеката одговарала масовном, чак националном осећању, из ког је проистекла историјски погрешна одлука да се на историји не ради, него да се она потискује, а афектима, јер се ради о наглој, нерелевантној реакцији која не може да превлада први тренутак страха. Као и само одбијање

кривице, могуће је да су и колективни афекти одбијања кривице, баркод већег броја бивших Хитлерових присталица, настали најпре због стида.

Сваки човек има природну потребу да брани своје достојанство, те се због тога јављају различити начини обраде сопствене кривице. Алаида Асман наводи да постоји пет стратегија потискивања кривице: изједначавање, екстернализација, брисање, ћутање и кривотворење. Изједначавање као механизам одбране стоји у уској вези за Јасперсовим виђењем негирања колективне кривице. Асманова наводи да се на овај начин једна кривица мери у односу на другу, те се тежи ка томе да се сопственим поступцима умањи значај у поређењу са поступцима противничке стране. Под екстернализацијом се подразумева одбацавање кривице и њено приписивање другима. Ту се првенствено мисли на оно што Ралф Ђордано назива колективним афектима – учестало јављање формулација „Нисам ја, неко други је”. Брисање је намеран одбрамбени механизам који игра највећу улогу у одбрани достојанства уколико се говори о одбрани достојанства пред самим собом. Брисање не настаје са намером да се неко други завара, већ у циљу заваравања самог себе. То је један од начина на које се људска психа поиграва са сећањима. Одбијањем да се непријатне ситуације памте уклања се могућност њихове реинкарнације у сопственим сећањима. Ћутање стоји у уској вези са одбијањем кривице с једне стране и са страхом с друге. Природно је да човек не жели да говори о стварима за које се плаши да би могле нарушити његово достојанство. Асманова истиче да се мора повући црта између ћутања жртве и ћутања починиоца. И најзад, кривотворење подразумева искривљена сећања, односно лажна сећања. То значи да људски ум у одређеним околностима може преобликовати сећања и на тај начин помоћи сопственом бићу да очува добру слику о себи (Асман 2011: 218–233).

Код протагонисте Грасовог романа јавља се неколико стратегија потискивања кривице. Најпре се може говорити о ћутању, будући да се Пиленц за писање одлучује много година након дешавања радње романа. Вишеструки су разлици због којих Пиленц ћути. Могло би се рећи да је ћутање неки вид проналажења утехе због осећања кривице коју осећа или ћутање симболизује страх да се са њом суочи. Ипак, највећим делом Пиленц се користи механизмом брисања будући да његова сећања нису поуздана те самим тим непоуздано је и његово приповедање. „Мачка је била тако млада, а Малкеова стварчица тако разиграна – било како било, тек она заскочи Малкеу под гркљан; неко је од нас зграбио мачку и гурнуо је Малкеу на врат; или сам ја, са зубобољом или без ње, дограбио мачку и показао јој Малкеовог миша. Јоаким врисну, али се извуче с незнатним огреботинама.” (Грас 2014: 8)

Пиленцова свест реконструише овај немили догађај потискујући осећај кривице за чин који је наратор највероватније сам и учинио. Из његовог сећања бришу се поуздане чињенице о томе ко је заиста ставио мачку Малкеу на гркљан, што приповедачу омогућава да са себе скине део кривице. Брисањем сећања такође може доћи и до кривотворења. Да ли се Пиленцова прича заснива на лажним или истинитим сећањима за читаоца остаје непознато. Узимајући у обзир да Пиленц пише причу о Малкеу много година касније, те и да се његов ум поиграва са сећањима која се полако губе, поузданост нараторове приче доводи се у питање. Извесно је да Пиленц осећа кривицу због судбине његовог школског друга, због чега би кривотворење као одбрамбени механизам било један од начина одбране кривицом укаљаног достојанства. „Мислим да смо у шестом разреду или касније, у сваком случају пре Твог првог пливачког покушаја, извесно време седели у истој клупи; или си седео иза мене или, у истом разреду, у средњим клупама, а ја сам седео поред Шилинга у реду до прозора.” (Грас 2014: 32)

Овај Грасов роман говори о различитим темама попут адолесценције, идентитета и моралности, а међу овим темама идеја достојанства појављује се као кључан елемент. Кроз Малкеове доживљаје Грас наглашава важност достојанства у обликовању нашег осећаја себе и наших односа са другима. Он отвара питање како одбрани сопствену част у ратним и послератним временима. Малке персонификује идеју да је достојанство неодвојиви аспект људског идентитета који се не може жртвовати ради друштвене прихватљивости, будући да, иако је његова јабучица предмет вршњачког исмевања, Малке не жели да је покрије шалом. Због тога се овде о достојанству може говорити из два угла – први је из перспективе жртве, а други из перспективе починиоца. У том погледу треба обратити пажњу на једно од могућих тумачења Грасовог романа, односно на поистовећивање Малкеовог и Пиленцовог односа са односима Немачке и Пољске. У послератном друштву које тежи ка обнови вредности јако је тешко говорити о моралности. Голдхаген наводи:

Сва социјалнопсихолошка објашњења поричу човечност починилаца и жртава. Тврдим да свако објашњење које не успева обухватити способност актера да сазнају и расуђују, односно да разумеју и имају ставове према значају и моралности својих поступака, свако објашњење које не успева да се центрира око уверења и вредности актера, које не успева истаћи аутономну снагу мотивације нацистичке идеологије, нарочито њене средишње компоненте антисемитизма – ниуколико не може успети ни да нам каже много о томе зашто су починиоци поступали онако како су поступали. (Голдхаген/Браунинг 2019: 84)

После зверстава почињених током Другог светског рата постало је све важније како за жртве тако и за починиоце да одрже своје достојанство. Поред тога починиоци су се нашли пред веома важним изазовом – да одбране сопствену моралност. Будући да је рат време великог насиља и нечовечности, последице тог насиља највише се виде након завршетка рата. За жртве рата одржавање достојанства било је кључно како би превазишле трауме које су доживеле. Како би кренуле напред и почеле да граде свој живот, било је важно да жртве поново изграде осећај сопствене вредности и поноса. То је значило проналажење начина да прославе своју културу, наслеђе и људскост, чак и у тешким условима. На примеру Грасовог романа увиђа се да је Јоаким Малке тај који тежи обнови достојанства након свих лоших ствари које су му се догодиле. Избацивање Малкеа из школе и пребацивање у другу може симболисати изопштавање одређених социјалних група из целокупног друштва, а каснији Малкеов повратак њихов покушај да се у друштво поново интегришу. „Али Малкеу нико није могао да помогне. Можда ја кад бих разговарао с Клозеом. И ја сам разговарао с њим, дозволио сам да ми пола сата дува у лице проминцластим дахом.” (Грас 2014: 140)

Малкеов покушај да као подофицир одржи предавање у својој школи бива одбијен, будући да као неко ко је избачен из школе не може држати предавање чак иако је од тада прошао велики број година. Не узимајући у обзир све његове касније успехе, професор Клозе одбија Малкеов захтев. Овај догађај могао би се разумети и као немогућност поновне интеграције изопштених група у друштво. Могућност да одржи предавање за Малкеа је био један од начина одбране достојанства које је укаљано избацивањем из школе, али се то ипак није остварило.

За починиоце рата морално оправдавање поступака и одбрана достојанства били су подједнако важни. То је значило признање штете коју су нанели и искрен напор да се грешке исправе. Кључно је да починиоци препознају људскост друге стране и пронађу начине за напредак у духу саосећања и разумевања. Пиленц,

који у овом роману представља мачку, улаже велики напор у своје оздрављење. Чини се да су многи његови поступци у каснијем животу били усмерени на исправљање штете начињене Малкеу у младости. Отвара се питање да ли Пиленц пише јер је то његова обавеза према другу из младости или је то пак неки вид његове терапије.

Интересантно је и то да приповедач често мења перспективу, те са трећег лица прелази на друго лице једине и обраћа се директно Малкеу. Могуће је да Пиленц осећа потребу да Малкеу искаже све оне речи које није док је имао прилику, те се сада кроз писање обраћа директно њему. Извесно је да наратор осећа кривицу због свега што се Јоакиму догодило с обзиром на то да много година од последњег сусрета са њим изнова и изнова долази на места где би га могао срести. Да ли Пиленцову савест притиска то што је пустио мачку на Малкеов врат или то што га је пустио да оде без отварача за конзерву остаје неизвесно? Ипак, ако Пиленц симболизује нацистичку Немачку за време Другог светског рата и њен покушај моралног оправдања, треба указати на напор који она улаже у сопствено искупљење. Грас на феноменалан начин кроз причу два младића приказује замршену мрежу међуљудских односа након страха које доноси рат. Треба напоменути и да се у одређеним моментима улоге мачке и миша могу заменити. Пиленц је у односу са Малкеом инфериорна фигура. Уколико се посматра строго њихов однос, могло би се рећи чак и да је Пиленц миш, а Малке мачка. Вишедимензионалност управо и јесте одлика Грасовог писања, његова дела не могу се тумачити са једног аспекта, па се тако не може спровести једна јединствена анализа.

5. Закључак

Други светски рат донео је са собом један потпуно нов поредак у друштву и самим тим отворио бројна питања у вези са људскошћу и моралношћу. У роману *Мачка и миш* Гинтер Грас приказује разорне ефекте рата на жртве и починиоце злочина и указује на то како чак и они који чине злодела могу и даље да се боре са својом савести и осећајем сопствене вредности. Једна од кључних тема у роману јесте значај очувања достојанства као и потешкоће до којих на том путу не долазе само жртве већ и они који су те злочине чинили. Треба поменути чињеницу да се жртве рата и репресије често боре да поврате своје достојанство како би афирмисале своју људскост и пружиле отпор дехуманизацији. Истовремено, Грас такође показује како починиоци ратних злочина могу изгубити осећај достојанства и морални компас и како то може имати дубоке психолошке и емотивне последице. Ликови који у роману симболишу не само индивидуе већ и читава друштва боре се за своје морално оправдање користећи се различитим стратегијама којима су се користили како починиоци тако и савременици рата. *Мачка и миш* подсећа нас да достојанство и моралност нису само апстрактни концепти већ су суштински елементи нашег човечанства. Они су темељ на којем се гради наше друштво и наше индивидуално биће. Истражујући сложене везе између ликова у роману и историјских догађаја Другог светског рата, Грас нас изазива да размислимо о нашим моралним и етичким одговорностима као појединаца и чланова друштва. Овај снажан, провокативан роман говори о причи два младића у контексту једног од најстрашнијих периода у људској историји и приказује све оне потешкоће на које жртве и починиоци наилазе.

ЛИТЕРАТУРА

- Асман 2011: А. Asman, *Duga senka prošlosti*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Димитријевић 2000: V. Dimitrijević, Ostareli zlikovci i zli starci, *REČ Časopis za književnost, kultru i društvena pitanja*, Beograd: Fabrika knjiga, 25–27.
- Дубијел 2000: Н. Dubijel, O moralnom suverenitetu, sećanju i naciji, *REČ Časopis za književnost, kultru i društvena pitanja*, Beograd: Fabrika knjiga, 107–115.
- Ђордано 2000: R. Đordano, Друга кривца, или какав је терет бити Немач, *REČ Časopis za književnost, kultru i društvena pitanja*, Beograd, Fabrika knjiga, 79–92.
- Голдхаген/Браунинг 2019: D. Goldhagen/K. Brauning, *Обични људи – добровољни дџелати*, Нови Сад: Академска књига.
- Грас 2014: G. Gras, *Маčka и миш*, Beograd: Laguna.
- Јасперс 2009: K. Jaspers, *Pitanje krivice*, Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.

THE ROLE OF DIGNITY AND MORALITY IN THE NOVEL *CAT AND MOUSE* BY GÜNTER GRASS

Summary

Based on the novel *Cat and Mouse* by Günter Grass, this paper will attempt to answer questions about how to confront guilt in a post-war society and how to defend one's own dignity. Through the analysis of the characters' actions in the novel, this paperwork demonstrates the profound influence of war on personal ethics and moral dilemmas that individuals must face when trying to reconcile their past actions with the world they currently live in. By examining Grass's narrative, the multidimensional aspects of guilt and morality, and their implications on the decisions, actions, and eventual redemption of the perpetrators, have been explored. The paper will analyze the ways in which the main protagonist struggles with feelings of guilt and strives to regain lost dignity.

Keywords: dignity, morality, guilt, Günter Grass, *Cat and Mouse*, World War II

Dušica Z. Aleksić